

С.Р.Абдувалиева,
Тошкент молия институти магистранти

КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР ҲИСОБИ ВА АУДИТНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, шунингдек корхоналарнинг молиявий ҳолатини мустаҳкамлаш ва иқтисодий рақобатбардошлигини таъминлаш ниҳоятда долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Ушбу муаммоларнинг ижобий ҳал этилиши, хусусан корхоналарни моддийтехника ҳолатини яхшилаш, уларнинг ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтириш капитал қўйилмалар ҳисобини ва аудитни самарали амалга оширишга бевосита боғлиқдир.

Калит сўзлар: капитал қўйилмалар, аудит, капитал харажатлар, инвестиция, иқтисодий таҳлил, молиявий ҳисоботлар.

CAPITAL INVESTMENT ACCOUNTING AND AUDIT IMPROVEMENT

Annotation: In this article, one of the most pressing issues is the sustainable development of the economy of our country, as well as strengthening the financial position of enterprises and ensuring economic competitiveness. The positive solution of these problems, in particular, the improvement of the material and technical condition of enterprises, the expansion of their production capacity is directly related to the effective implementation of capital investment accounting and auditing.

Keywords: capital investment, audit, capital expenditure, investment, economic analysis, financial statements.

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялаш ва бозор иқтисодиёти ривожланиб бораётган ҳозирги шароитда амалга оширилаётган кўпгина тадбирлар аввало тармоқ ва ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришга қаратилган бўлиб, уларни амалга оширишда давлат томонидан ишлаб чиқиладиган қонун-қоидаларнинг ўрни бекиёсдир. Хўжалик юритишнинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакллари пайдо бўлиши, тадбиркорликка эркинлик ҳамда хўжалик юритувчи субъектларга ўз молиявий ресурсларидан фойдаланишда мустақиллик берилиши, янгича молия воситалари ва омилларнинг вужудга келиши инвестициялашнинг илгари амалда бўлган ташкилий механизмини тубдан ислоҳ қилмоқда.

Ўтказилаётган ислохотлар натижасида мазкур муаммонинг ечими сифатида “йирик давлат корхоналарида молиявий ҳисобот тузиш ва аудит ўтказишда халқаро стандартларни жорий қилиш”[1] каби муҳим вазифалар белгилаб қўйилди. Корхоналар фаолиятида капитал қўйилмаларни тўғри ҳисобга олиш, дастлабки ҳужжатлаштириш ва иқтисодий самарадорлигини баҳолаш, уларни

тегишли объектлар ўртасида аниқ тақсимланганлиги ҳамда мақсадли сарфланганлигини текширишдақўпгинамуаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Капитал қўйилмаларни ҳисобга олиш ва улар аудитини ўтказишнинг амалдаги тартиби сарфланган капитал харажатларни тўлиқ ва ишончли акс эттириш, лойиҳаларни молиялаштиришга жалб этилган маблағларни аниқ мақсадга йўналтириш, қурилиш ишларини молиялаштиришда маблағлар тақчиллигини бартараф этиш ҳамда қурилиши тугалланган объектларни фойдаланишга ўз вақтида топширилганини таъминлаш имконини беради. Шунингдек, республикамизда бу масалалар бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлар талаблари даражасида илмий жиҳатдан тўлиқ ҳал этилмаган. Бундан ташқари, иқтисодчи олимлар томонидан капитал қўйилмалар самарадорлиги ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш бўйича бажарилган тадқиқотлар асосан режали иқтисодиёт тамойилларига мувофиқлаштирилган бўлиб, бу борадаги муаммоларнинг замонавий ечимларини батафсил қамраб олмайди.

Бозор муносабатлари шароитида “инвестициялар”, “капитал қўйилмалар” ва “оборотдан ташқари активларга қўйилмалар” каби иқтисодий атамалар кенг қўлланилмоқда. Аслини олганда, бу атамалар замирида корхона мулкини қуриш, сотиб олиш, янгилаш, қўпайтириш каби мазмун ётади. Капитал қўйилмалар таркибига асосий воситалар, табиий ресурслар ва номоддий активларни сотиб олишдан ташқари асосий воситаларни ўсиши ва уларни яхшиланишига сарфланадиган харажатлар ҳам киради.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 21-сонли стандартига кўра капитал қўйилмаларга шундай таъриф берилган: капитал қўйилмалар-бу корхонанинг асосий воситалари ва номоддий активларига қўйилган инвестициялари, шунингдек маҳсулдор ва иш хайвонлари подасини ташкил этиш харажатларидир[2].

Иқтисодиёт тармоқларида иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш жараёни жаҳон тажрибалари асосида, республикамизнинг миллий хусусиятларини инобатга олган ҳолда, иқтисодиётни ривожлантириш моделини яратиш турли хил мулкчилик ва ҳўжалик шаклларида фаолият юритаётган жамоа, ижара, ширкат, акциядорлик жамиятларида бухгалтерия, айниқса ишлаб чиқариш харажатларининг таркибини белгилаш, уларнинг ҳисобини ва иқтисодий таҳлилини ташкил этиш ва такомиллаштириш каби муҳим вазифалар қўйилмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Таъкидлаш жоизки, кейинги вақтларда Россиялик иқтисодчи олимлар олим А.Д.Шереметнинг[3] тадқиқотларида капитал қўйилмалар ҳисоби ҳамда аудитни мустақил фан сифатида тан олиш, унинг предмети ва объектларини аниқлаштириш ва фаннинг янги қирраларини тадқиқ этиш долзарб деб қаралмоқда. Мазкур масалада яна бир иқтисодчи олим В.И.Подольский[4] эса, ўз тадқиқотларида А.Д.Шеремет[3] шакллантирган хулосаларга асосланган ҳолда

капитал қўйилмалар ҳисоби ҳамда аудит назариясининг бир қатор қоидаларини янада ривожлантирган.

Мамлакатимиз иқтисодчи олимлари томонидан бу масалалар яратилаётган дарслик, монография ва ўқув қўлланмалар, шунингдек, эълон қилинаётган илмий мақола ва тезисларда қисман ўрганилган. Бу борада, М.М.Тулаходжаеванинг таърифига кўра “корхона ўзини модернизация қилишга инвестиция қилаётган маблағлар капитализация харажатлари ёки капитал қўйилмалар деб аталади.”[5]. Яна бир иқтисодчи олим, профессор Ҳ.Н.Мусаевнинг таъкидлашича: “иқтисодиётда капитал қўйилмалар деганда асосий воситаларни янгилаш билан боғлиқ бўлган харажатлар тушинилади. Ҳозирги даврда мамлакатимизда капитал қўйилмалар асосий воситаларга қилинадиган инвестициялар шаклида амалга оширилади.” [6].

Р.Д.Дусмуратовнинг фикрига кўра “иқтисодиётда капитал қўйилмалар деганда асосий воситаларни янгилаш билан боғлиқ бўлган харажатлар тушинилади. Ҳозирги даврда мамлакатимизда капитал қўйилмалар асосий воситаларга қилинадиган инвестициялар шаклида амалга оширилади” [7].

Таъкидлаш жоизки, юқоридаги тадқиқотларда мавзуга оид умумий қарашлар келтирилган бўлсада, бироқ аудитни фан ва амалиёт сифатида унинг моҳиятини очиқ бериш ва аудитнинг методологик масалалари алоҳида илмий тадқиқот объекти ва яхлит тизим сифатида тадқиқ қилинмаган. Бу ҳолат мазкур мавзуда комплекс илмий изланишлар олиб боришни тақозо этмоқда.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақолада хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий ишлари, илмий монографиялари, ўқув қўлланмалари ва мақолаларини таҳлил қилиш, статистик таҳлиллари, жадвалларни аналитик таққослаш, гуруҳлаш, миқдор ва сифат кўрсаткичларни ҳисоблаш, уларни бир-бири билан солиштириш каби услублардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

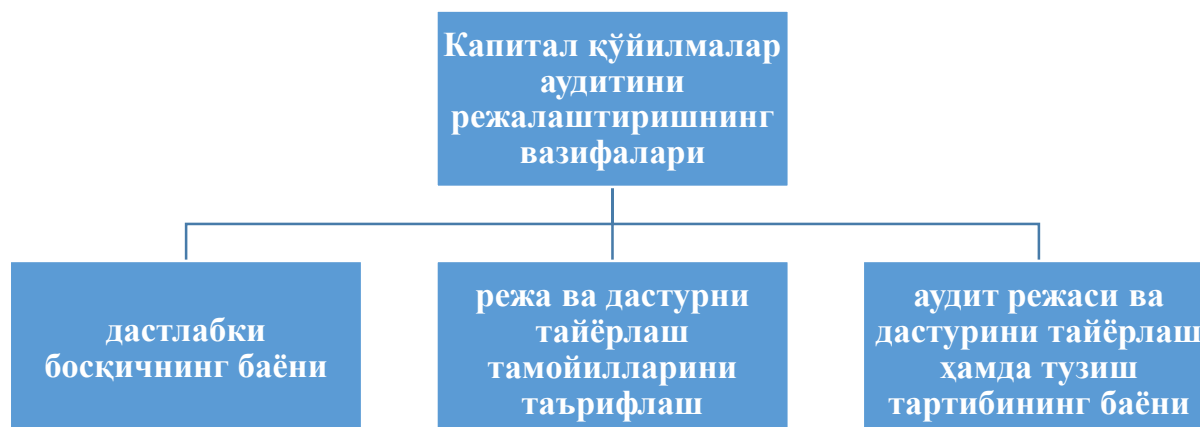
Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботи юзасидан хулоса беришда аудиторлар ўзларининг шахсий, ҳаққоний ва мутахассислиги бўйича юқори даражадаги билимларига таянишлари лозим, зеро аудиторлар томонидан хўжалик субъектининг молиявий ҳисоботлари тўғрисида берилган беғараз хулосадан мулк эгалари, инвесторлар, кредиторлар, банклар акцияларни сотиб олишда ва сотишда, кредитлар ва қарзлар бериш тўғрисида қарорлар қабул қилишда фойдаланадилар.

Шунингдек, аудит режасида капитал қўйилмаларни таркиби, уларни шакллантириш манбалари ва корхонада капитал қўйилмалар бўйича ички назорат тизимининг самарадорлиги каби масалалар акс эттирилади. Бу масалаларни ўрганишда корхона ҳисоб сиёсати ва капитал қўйилмаларни шакллантиришга доир ҳужжатлар, қурилиш ташкилотлари билан тузилган пудрат шартномалари, қурилиш ишларининг бажарилишини тасдиқловчи

хужжатлар маълумотларидан фойдаланилади. Аудитор аудит режасини тузишдан аввал қуйидаги жиҳатларни чуқур таҳлил қилиши зарур:

- корхона бўлинмаларида капитал қурилиш бўйича аудит ўтказиш заруратини аниқлаш;
- аудит ўтказишда ахборот манбаларини ажратиб олиш;
- аудиторлик шартномасида махсус эътибор талаб қиладиган шартларни аниқлаш;
- капитал қўйилмалар аудитининг муҳим масалаларини аниқлаш;
- капитал қўйилмалар аудитига низомлар, йўриқномалар ва бошқа меъёрий хужжатлар таъсирини ўрганиш.

Капитал қўйилмалар аудитининг дастлабки режасига асосланиб аудиторлик шартномаси тузилади. Аудиторлик шартномасининг мақсади ва унда қўйилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда капитал қўйилмалар аудитининг умумий режаси тайёрланади. Унда капитал қурилиш бўлинмасининг номи, аудиторлик текширувига ажратилган муддат, аудиторлик гуруҳининг таркиби, капитал қўйилмаларни текшириш бўйича режалаштирилган ишлар ҳажми кабилар кўрсатилади. Капитал қўйилмалар аудитининг умумий режаси аудитор томонидан имзоланади ва аудиторлик фирмаси томонидан тасдиқланади. Аудитнинг умумий режаси аудитор дастурини тузишга асос бўлиб хизмат қилади. Уни тузишда аудитор капитал қурилишга доир барча муомалаларни текширмайди, балки аудитнинг умумий режасини тузишга тааллуқли жараёнларгина таҳлил қилинади(1-расм).

1-расм. Капитал қўйилмалар аудитини режалаштиришнинг вазифалари

Аудитор дастурида аудитнинг умумий режасига аниқликлар киритилади. Жумладан, капитал қўйилмалар аудити дастурида капитал қўйилмаларни текшириш усуллари, аудиторларнинг ишчи хужжатлари келтирилади. Биз қуйидаги капитал қўйилмалар бўйича аудиторнинг дастурини аудитор ва бошқа капитал қўйилмаларни текширувчилар учун аудиторнинг дастурини тавсия этамиз.

Таклиф этилаётган капитал ўйилмалар бўйича аудиторлик дастури ўтказиладиган аудиторлик текширувининг аниқ тартибини белгилайди. Унда капитал ўйилмалар аудитининг элементлари ва аудит манбалари батафсил келтирилган. Бу ҳолат текширув жараёнида ўйилма хўжалик корхонасининг инвестиция фаолиятига доир хўжалик муомалаларини тўғрилигини асослашга имкон беради. Шунингдек, мазкур дастур маълумотларига асосланиб, амалга оширилган капитал қўйилмалар сифатини ва иқтисодий самарадорлигини ҳаққоний баҳолаш мумкин.

Аудитнинг дастурида текширув жараёнида амалга ошириладиган барча аудиторлик амалларининг рўйхати келтирилиши зарур, чунки аудит дастури аудиторлик ҳисоботи ва хулосасини тузишга асос бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш долзарб муаммолардан ҳисобланади. Шу муносабат билан республикаимизда капитал қўйилмаларни ҳисобга олиб боровчи сўётларни хорижий давлатлардаги амалиёт билан таққослаш мақсадга мувофиқдир(1-жадвал).[8]

1-жадвал

Капитал қўйилмалар бўйича қўлланилаётган сўётларнинг тавсифи

Сўётлар нинг рақами	Сўётларнинг номи	Сўётлар нинг рақами	Сўётларнинг номи
Ўзбекистон		Россия	
0810	Тугалланмаган қурилиш	08-1	Ер майдонларини сотиб олиш
0820	Асосий воситаларни сотиб олиш	08-2	Табиатни муҳофаза қилиш
0830	Номоддий активларни сотиб олиш	08-3	Асосий воситалар объектларини қуриш
0840	Асосий подани шакллантириш	08-4	Асосий воситаларнинг алоҳида объектларини сотиб олиш
0850	Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар	08-5	Номоддий активларни сотиб олиш
0860	узоқ муддатли ижара шарт-номаси бўйича олинган асосий воситаларга	08-6	Ёш молларни асосий подага ўтказиш
0890	Бошқа капитал қўйилмалар	08-7	Маҳсулдор ҳайвонларни сотиб олиш ва бошқалар

Капитал қўйилмалар ва асосий воситаларни таъмирлаш бўйича ишларни чегаралаш ҳам биринчисининг инвестиция моҳиятидан ва иккинчисининг харажат моҳиятидан келиб чиқиб амалга оширилган. Бизнинг фикримизча, бинолар ва иншоотларни капитал таъмирлашда улардан фойдаланиш имкониятларини тиклаш мақсадида эскирган конструкция ва деталларни алмаштириш амалга оширилади.

Узоқ муддатли инвестициялар эса капитал қурилишни амалга оширишдаги янги қурилиш шакли, шунингдек, реконструкция, кенгайтириш ва ишлаётган

корхоналарни қайта техник қуроллантириш билан боғлиқдир. Таклиф этилган ёндошув бизнинг фикримизча, муайян ишларни ёхуд капитал таъмирлашга ёки узок муддатли инвестицияларга киритишга имкон беради, бу эса капитал қўйилмалар бўйича жорий фаолият ҳисоби ва ҳисоботи ва харажатларни чегаралашда бухгалтер учун муҳимдир.

Хулоса ва таклифлар

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш долзарб муаммолардан ҳисобланади. Шу муносабат билан республикаимизда капитал қўйилмаларни ҳисобга олиб боровчи счётларни хорижий давлатлардаги амалиёт билан таққослаш мақсадга мувофиқдир.

Капитал қўйилмаларнинг ҳисобини юритишда бошланғич ҳужжатларни тўғри тўлдириш ва улар ҳисобини аниқ юритиш бухгалтерия ишларининг асосини ташкил этади. Шу билан бирга бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаси бўлган назорат қилишни кучайтириш лозим иқтисодиёт тармоқларидаги корхоналарда капитал маблағлардан самаралироқ фойдаланиш учун, маблағларни оқилона сарфлаш, харажатларни қисқартириш, бухгалтерия ҳисоби ҳужжатларини ихчамлаштириш, капитал қўйилмалар таҳлилини такомиллаштириш ва капитал қўйилмалар аудити натижаларидан фойдаланиб, бошқарув қарорларини тузишни таклиф этамиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5635-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуни 1996 йил 30 август
3. Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит. Учебник. -М.: ИНФРА-М, 2009. - 456 с.
4. Подольский В.И. Аудит. Учебник. 4-е изд. - М.: 2010. 744 стр.
5. Тўлаходжаева М. “Корхона молиявий аҳволи аудити”, Ўқув қўлланма. “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” - Т.: 1998. 193 б.
6. Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. - Т.: “Молия” 2013 й. 14 -бет.
7. Дусмуратов Р.Д. Аудиторлик фаолияти: назария, услубиёт ва амалиёт. Монография. -Т.: Молия, 2017. -22- бет.
8. Choriev I. H. “From The Analytical Procedure at the Initial Stage of the Audit Use Issues”. International Journal of Advanced Science and Technology. Vol. 29, No. 8s, (2020), pp. 6-11.